

SERAMİK VE ÇİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI
SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

Yrd. Doç., DPÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Bölümü Bşk. ngulacti@gmail.com

ÖZET: Seramik ve çinicilik sektörü özelde Kütahya, genelde ülke ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir. Geleneksel sanatlar arasında yer alan sektörün Kütahya'daki durumunun ve sorunlarının tespiti ve çözüm önerilerinin sunulması yararlı olacaktır. Bu amaçla çalışmamızda bir anket formu hazırlanmış ve Kütahya'da faaliyet gösteren işletmelere uygulanmıştır. Elde edilen anket formları SPSS 15 paket programında değerlendirilmiştir. Böylece çalışmada sektörün ve sektörde çalışanların genel profili ortaya konmuştur. Ayrıca sektörün üretim ve pazarlama problemleri tespit edilmiş ve konuyla ilgili çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Seramik, Çini

THE PROBLEMS AND EXPECTATIONS OF BUSINESS IN CERAMICS AND TILE SECTORS

ABSTRACT: Ceramics and tile sector has a significant place in economy specifically in Kütahya and generally in Turkey. It will be useful to determine the state and problems of the sector in Kütahya which is among the traditional arts and to purpose suggestions to solve the problems. A survey was prepared for this purpose and it was applied to the businesses in Kütahya. The results were evaluated with the help of SPSS 15 package programme. Thus, the general profile of the sector and its workers were revealed. Moreover, the production and marketing problems of the sector were determined and solution suggestions were proposed.

Keywords: Kütahya, Ceramic, Tile

Giriş

Bu çalışmanın amacı Kütahya'da hizmet veren seramik ve çinicilik meslek mensuplarının (işverenlerin) sorunlarını, mesleki deneyimlerini, çalışma hayatında karşılaştıkları problemleri ve çözüm önerilerini tespit etmek ve ortaya koymaktır. Bu çalışmada Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, Kütahya Fotoğrafçılar ve Çiniciler Odası'na bağlı işverenler tespit edilmiş ve anket uygulanmıştır. Bu amaçla meslek mensupları ve işletmelerden birincil veri toplamak için 27 sorudan oluşan anket formu geliştirilmiştir. Bu soruların ilk beşi cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hali ve Kütahyalı olup olmadığı konularını içeren demografik özellikli sorulardır. Soruların ikisi açık uçlu, üçü çok seçenekli, diğerleri çoktan seçmeli ve tek cevaplıdır.

Araştırma ana kütlesini Kütahya'da faaliyet gösteren seramik ve çini atölyeleri oluşturmaktadır. Çalışmada rassal olarak seçilen 130 atölye ya da işletme sahibine form dağıtılmıştır. Geri dönen kullanılabilir anket sayısı 100'dür. Böylece anket geri dönüş oranı %77 olarak hesaplanmıştır. Ankete katılan işletmelerin %9'u seramik, %22'si seramik- çini ve %69'u sadece çini üretimi yapmaktadır. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde betimsel analiz kapsamında değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama, standart sapma, frekans değerleri incelenmiştir.

Kütahya'da faaliyet gösteren seramik ve çini imalathanelerinin daha yakından tanınabilmesi için bu sektörü karakterize eden bazı göstergelerin incelenmesi gerekir. Anketin uygulandığı işletmelere ait tanıtıcı bilgiler, gizlilik ilkesi gereğince belirtilmemiştir. Sektöre ait işletmelerin genel bilgilerini ve içinde buldukları durumu anket sonucu oluşturulan tablolarda görmek mümkündür.

Demografik Özellikler

Yapılan çalışmada meslek mensupları ve bunlardan hizmet alan işletmelerin demografik özellikleri sorgulanmış ve elde edilen sonuçlar irdelenmiştir. Tablolarda yer alan “Frekans” sayı anlamına gelmekte ve ankete katılanları sayısal olarak göstermektedir. Örneğin, katılımcılardan 14’ü kadın, 86’sı erkektir anlamına gelmektedir. “Yüzde” (%) olarak verilen ise ankete katılanların (%) olarak oranlarını verir. Örneğin, katılımcıların % 14’ü kadın, % 86’sı erkektir. Buna göre katılımcıların cinsiyet dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışanların Cinsiyet Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
kadın	14	14,0	14,0	14,0
erkek	86	86,0	86,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Yapılan araştırmada meslek mensuplarının yaş dağılımı Tablo 2’de özetlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre meslek mensuplarının %54’nün 36 yaş üzeri oldukları görülecektir. Bu da işletme sahiplerinin mesleki deneyimlerinin fazla olduğunu gösterir. Yaş ortalaması 21-25 arası olan genç nesil çinicilerin oranları ise %11’dir. Buna göre genç meslek mensuplarının oranının azlığı mesleğin geleceği açısından tehdit olarak görülebilir.

Tablo 2: Çalışanların Yaş Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
21-25	11	11,0	11,0	11,0
26-30	10	10,0	10,0	21,0
31-35	25	25,0	25,0	46,0
36 ve üstü	54	54,0	54,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Seramik ve çinicilik mesleğini yürütenlerin medeni durumları Tablo 3’te sunulmuştur. Görüleceği üzere evli olanların oranları %85 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3: Çalışanların Medeni Durumu

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
evli	85	85,0	85,0	85,0
bekar	13	13,0	13,0	98,0
dul	2	2,0	2,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Araştırmaya göre, Kütahya seramik ve çiniciliğinde eğitimin önemini vurgulayan işverenlerin eğitim durumlarına bakıldığında %25’inin üniversite mezunu oldukları görülür. Bu durum, sektördeki son dönem çalışanlarda akademik bilincin gittikçe yerleştiğini göstermektedir.

SERAMİK VE ÇİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

Tablo 4: Çalışanların Eğitim Durumu

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
ilkokul	16	16,0	16,0	16,0
ortaokul	14	14,0	14,0	30,0
lise	43	43,0	43,0	73,0
üniversite	25	25,0	25,0	98,0
lisans üstü	2	2,0	2,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Anket uygulamasına göre İşletme sahiplerinin %90'ının Kütahya doğumlu olduğu belirlenmiş ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Çalışanların Doğum Yeri

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kütahya	90	90,0	90,0	90,0
Başka il	10	10,0	10,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Katılımcıların mesleki faaliyet süreleri ile ilgili(Tablo 6).araştırma sonucuna göre sektör çalışanlarının %33'nün 21 yıl ve üstünde bir süredir bu işi sürdürdükleri anlaşılmıştır.

Tablo 7: Meslekte Çalışma Süreleri

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
0-5 yıl	9	9,0	9,0	9,0
6-10 yıl	13	13,0	13,0	22,0
11-15 yıl	19	19,0	19,0	41,0
16-20 yıl	26	26,0	26,0	67,0
21 yıl ve üstü	33	33,0	33,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Anket formunda sektörün genel durumunu ve sorunlarını araştıran sorulara da yer verilmiştir. Bu çerçevede atölyelerde çalışan sayıları Tablo 7'de görülmektedir. Elde edilen verilere göre, katılımcıların %56'sında beş ve daha az sayıda çalışan bulunmaktadır.

Tablo 8: Atölyede Çalışan Sayısı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
0-5 kişi	56	56,0	56,0	56,0
6-10 kişi	18	18,0	18,0	74,0
11-15 kişi	8	8,0	8,0	82,0
16-20 kişi	5	5,0	5,0	87,0
21 kişi ve üstü	13	13,0	13,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Ankette işletme sahibi ile çalışanlar arasındaki akrabalık ilişkileri sorgulanmıştır. Buna göre atölyelerde çalışanların aile bağları Tablo 8’de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların %10’u aile içi (Eş-Çocuk-Kardeş) bireylerden oluşan işletme çalışanlarıdır.

Tablo 9: Çalışanların Aile Bağı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Aile bireyleri	10	10,0	10,0	10,0
Aile dışı elemanlar	47	47,0	47,0	57,0
Hem aile hem diğer	43	43,0	43,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa katılımcıların %86’sı erkek, %33’ü 21 yıl ve daha fazla süredir bu meslekte çalışmakta, %43’ü lise mezunudur. İşverenlerin %90’ı Kütahya doğumlu %54’ü 36 yaş ve üzerinde, %85’i evlidir.

İşletmelerle İlgili Genel Değerlendirmeler

Ankette işletme sahiplerinin kullanmış oldukları alt yapı (çamur ve bisküvi) ürünlerinin imalat durumları da sorgulanmıştır. Buna göre atölyelerde yapılan üretim durumları Tablo 9’da sunulmuştur. Elde edilen verilere göre, katılımcıların %38’i kendi alt yapı imalatlarını yaptıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 10: Kullanılan Yarı Mamüllerin Kaynağı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kendi imalatımız	38	38,0	38,0	38,0
Dışarıdan	30	30,0	30,0	68,0
Hem kendi hem dışarıdan	32	32,0	32,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Ankete katılanların, %37’sinin de hammaddelerini dışarıdan sağladığı, ancak %14’ünün kendi kaynaklarıyla imalat yaptıkları görülmüştür. Bu konuda verilen cevaplar Tablo 10’da gösterilmektedir.

SERAMİK VE ÇİİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

Tablo 11: Çalışanların Hammadde Kaynakları ve İmalat Durumları

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kendi imalatımız	14	14,0	14,0	14,0
Tamamen dışarıdan	37	37,0	37,0	51,0
Hem kendi hem dışarıdan	49	49,0	49,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Seramik ve Çinicilik Sektörüne İlişkin Üretim ve Pazarlama Sorunları

Anket uygulamasından elde edilen verilere göre İşletme sahiplerinin %53'ü üretimlerini hem yurt içi hem de yurt dışına pazarladıklarını, %7'si genellikle Pazar sıkıntısı çektiklerini ifade etmişlerdir. İşletmelerin pazar dağılımları Tablo 11'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların %45'inin sadece iç pazarlara hitap ettiği görülmektedir.

Tablo 12: Pazar Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Yurt içi	45	45,0	45,0	45,0
Yurt dışı	2	2,0	2,0	47,0
Hem yurt içi hem yurt dışı	53	53,0	53,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Katılımcıların pazarlama sıkıntısı çekip çekmediklerine dair (Tablo 12) anket sonucuna göre katılımcıların %15'inin sürekli pazarlama sıkıntısı yaşadıkları ve %42'sinin pazarlama problemi olmadığı görülmektedir.

Tablo 13: Çalışanların Pazarlama Sıkıntısı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
sürekli	15	15,0	15,0	15,0
genellikle	7	7,0	7,0	22,0
bazen	36	36,0	36,0	58,0
yok	42	42,0	42,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kütahya'da çiniciliği meslek edinenlerin dışında, yan uğraş olarak seçenlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu açıdan ailelerin ek gelir sağlaması ve kişilerin boş vakitlerinin değerlendirilmesi de söz konusudur (Atalay, 1983 : 21). Kütahya'da çinicilik mesleğini resmi odalara bağlı olarak yürüten usta ve işletmelerin yanı sıra, merdiven altı olarak tabir edilen çiniciler de vardır. Kayıtlı çiniciler kendileriyle yapılan görüşmelerde bu durumdan rahatsızlık duyduklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Kayıtlı olmayan, evlerinde parça başı iş yapan çiniciler KDV, işyeri kirası ve diğer giderlere katlanmadan, ucuz işçilik ve maliyetle çalışmakta ve bu da haksız rekabete yol açmaktadır.

Sektör çalışanları arasındaki bu haksız rekabeti ortadan kaldıracak ve çiniciliğin geliştirilmesini sağlayacak sübvansiyon ve kredilerin yetersizliği söz konusudur. Ancak işletme sahipleri kendi çabalarıyla bazı banka kredilerinden yararlanabildikleri gibi, Esnaf ve Kefalet Kooperatifleri aracılığıyla verilen kredilerden, Fotoğrafçılar ve Çiniciler Derneğine üye bulunan çiniciler de yararlanabilmektedir (Atalay, 1983: 31).

Kütahya'da tahminlere göre sektörden geçimlerini sağlayanların sayısı 10-15 bin kadar olmasına karşın, resmi kayıtlı işletme sayısı 170'tir. Bu işletmelerin %56'sı 0-5 aralığında işçi çalıştıran işletmelerdir. Ortaya çıkan sonuç Kütahya'da kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü de ortaya koymaktadır. Bu da sektördeki haksız rekabet ve pazarlama sorunlarını beraberinde getirmektedir. Nitekim, birçok işletmede pazarlama bölümü olmadığından, ürünlerin satışında güçlük çekildiği de görülmüştür. Çini işletmeleri, geçmişte ve günümüzde çoğunlukla yurt içi pazara önem vermişlerdir. Buna rağmen sistematik bir pazarlama planı uygulanmamıştır (Aksungur, 1986:62).

Ayrıca hizmet işletmeleri, hizmetlerin depolanmaması ve diğer yandan da geleceğe yönelik satış artırma planları yaparken, mevcut üretim kapasitesini değiştirmek zorundadır ve genellikle bu değişiklikler kısa vadede gerçekleştirilmek istenmemektedir (Sayın ve Aydın, 2011:248). Bu bağlamda Kütahya'da seramik ve çini sektöründe farkında olmadan arz fazlası yaşandığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak da çini üreticileri, mallarını en uygun fiyata satabildikleri inancında değildiler. Bazı üreticiler ise sipariş üzerine belli müşterilerine imalat yapıp sattıklarını ifade etmişlerdir. Seramik ve Çinicilerin %45'i ürünlerini yurt içine pazarladıklarını da vurgulamışlardır. Pazar sıkıntısı çekenlerin oranı ise %34'tür. Kütahya'da küçük aile atölyeleri veya aile ortaklıkları şeklinde ilkel metotlarla ananevi şekilde imalat da yapılmıştır (Aksungur, 1983:97). Çalışmada bu tür işletmelerin oranı %10 olarak tespit edilmiştir. Bu atölyelerde imalat, dışarıdan işçi çalıştırılmaksızın, tamamen aile bireyleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Yine anket çalışması içerisinde yer alan işletmelerin %15'i sürekli olarak pazar sıkıntısı çektiklerini vurgulamışlardır. Altyapı mamüllerinin tamamını dışarıdan alanların oranı ise %37'dir.

Kütahya'da hammadde fiyatları ve tedarik şartları konusundaki değişkenliklerin oluşturduğu sorunların giderilmesinde üretilen çözümler, ustaların duydukları, gördükleri ya da usta-çırak ilişkisi içinde öğrendikleri bilgilerle giderilmeye çalışılmaktadır. Oysaki Müşterilerin beklentilerine uygun ürünleri geliştirmek için ar-ge harcamalarına önem vermelidirler (Sevimler, vd., 2011:89). Çünkü hizmetten sağlanan yarar deneyime dayalıdır. Müşteri hizmetin değerini ve niteliğini ancak satın aldıktan sonra ya da hizmetin tüketilmesi veya satın alınması süresince değerlendirebilir. Tüketici bir hizmeti veya ürünü satın alırken daha çok geçmişteki deneyimlerinden ya da duyularından yararlanmaktadır (Sayın ve Aydın, 2011:247). Müşteri bir ürünü veya hizmeti satın alırken, onun yalnızca soyut yanını değil, aynı zamanda somut yani gözle görülebilen, elle tutulabilen bir takım özelliklerini, güvenilirliğini ve kalitesini de göz önünde bulundurmaktadır. Üreticinin arzını, talep doğrultusunda yapması ve üretilen nesnenin de müşterinin talepleri doğrultusunda göre olması kaçınılmazdır.

Kütahya'da hizmet veren seramik ve çinicilik sektörü işverenlerinin pazarlama ve üretim noktasında kurumsallaşmaları önemlidir. Bu noktada kurumsal başarı karnesi, örgütlere açık hedefler sağlayabilecektir. Eğer kurumsal başarı karnesi tamamen ve etkili bir şekilde uygulanabilirse, stratejik planın değerlendirilmesi gerçekleştirilebilir ve bu sayede planlama hatalarının gözden kaçırılması engellenmiş olur (Büyük ve Barca, 2011:167).

Pazarlamada önemli olan noktalardan biri de üreticinin üretimdeki kendi iş tatminidir. İş tatmini sadece üreticiyi değil, aynı zamanda arkadaşlarını, aile ve yakın çevresini, müşterilerini de olumlu yönde etkiler. Yapılan bazı çalışmalar iş tatmininin, iş görenlerin ruhsal ve bedensel sağlıklarıyla pozitif ilişkili olduğunu da ortaya çıkarmıştır (Adıgüzel ve Keklik, 2011:307).

Yapılan anket uygulaması sonucunda, işletme sahipleri ürettikleri seramik ve çinilerin satışını doğrudan yapacak bir kooperatife ihtiyaç olduğunu dile getirmişlerdir. İşletme sahipleri ürünlerini kooperatife getirecek, ürünlerin satış işlemlerini kooperatifin kendisi gerçekleştirecektir. Üretici ürünlerinin ücretini kooperatiftan peşin ya da çok kısa vade sonunda alabilecektir.

Kütahya Seramik ve Çinicilik Sanatı ile Eğitimin Gelişimi

Kütahya'da seramik sanatı, tarihçilerce Maden-Taş Çağı olarak da adlandırılan Kalkolitik Çağ'dan (MÖ 5500-3000) bugüne devam etmektedir. (Gülaçtı, 2011:8). Bugünkü çinicilik sanatından önce, Kütahya'da seramik sanatının hakimiyeti gözden kaçmamaktadır.

Faruk Şahin (1981-1982:112), bugünkü Kütahya seramik sanatının en eski ustaları arasında Firırgalı seramikçileri gösterirken, Kütahya'nın seramik sanatındaki geçmişi derinliğini de vurgulamaktadır.

Usta-çırak ilişkisiyle bugünlere kadar gelen seramik ve çinicilik sanatında, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte eğitimin de çok büyük bir yeri olmuştur. Cumhuriyet dönemi, Kütahya çiniciliği için teknik ve teknolojik bakımdan da yeni bir başlangıç sayılmaktadır. 1900-1952 dönemleri ayrıntılı olarak incelenirse; bu yıllar arasında Kütahya'da bir yandan çok sayıda atölyelerin açıldığı, diğer yandan da kapandığı dikkat çekmektedir. Bu atölyeleri işletenler arasında Artin Minasyan gibi Ermeni ustaların varlığı da görülecektir (Kürkman, 2005:194). Seramik ve çinicilik sanatının Kütahya'da bugünlere gelmesinde ya da aktarılmasında Ermeni ustaların katkıları bilinmektedir. Bu dönemde açılan ve kurulan atölyelerin kısa ömürlü oldukları da görülmektedir. 1920'li yıllarda Kütahya'daki Ermeni ustalar yurdu terk etmişlerdir (Aksungur, 1989:153).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kütahya'daki atölyelerin kendi aralarındaki rekabeti, çini ve seramikçiliğin gelişmesine olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Bu çaba, bir yandan daha fazla üretim yapılmasını sağlarken, diğer yandan da istihdamı artırma yolunda gerekli imkanı yaratmıştır. Bu arada çiniciliğin gelişme ve kalkındırılmasına büyük katkıda bulunanlar da olmuştur. Çini usta ve desinatörü Ahmet Şahin, eleman yetiştirmek amacıyla Kız Sanat Enstitüsü'nde ve cezaevinde düzenlenen kurslarda hocalık yapmıştır. Bu kurslarda yetişenler usta-çırak ilişkisi dışında eğitime dayalı bilgileriyle, çiniciliğe bilhassa desen ve motif geliştirme konusunda katkıda bulunmuşlardır (Aksungur, 1989:149).

1984-1985 yıllarında çiniciliğin geliştirilmesi, seramik sanatının yaygınlaştırılması ve gerekli kalifiye elemanların yetiştirilmesi amacı ile, Kütahya Endüstri Meslek Lisesi'nde Mustafa Fazıl Baş, Nafiz Göğüş ve Celal Karabay gibi eğitimciler tarafından bugün de eğitimini sürdüren Seramik Bölümü kurulmuştur. Kütahya çiniciliğinin geliştirilmesi ve gittikçe yozlaşan desen ve motiflerin tekrar oluşturulması ve orijinaline uygun halde uygulanması için, Prof. Hakkı İzzet tarafından "Kütahya Çini Desenleri Kursu" açılmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Prof. Hakkı İzzet'in vefatıyla bu çalışma da son bulmuştur.

Kütahya'da eğitim ve öğretim veren ilk çini ve seramik programları, 1974-1975 yıllarında Anadolu Üniversitesi'ne bağlı olarak Yay-Kur adı altında açılmıştır. Bu programa ait kurumsal yapı, 1992 yılında Dumlupınar Üniversitesi'ne bağlanmış ve tüzel kişilik olarak Anadolu Üniversitesi bünyesinden ayrılmışsa da zaman zaman akademik anlamda Anadolu Üniversitesi'nin desteğini almaya devam etmiştir. Günümüzde ise; Dumlupınar Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Seramik Mühendisliği Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Bölümü bu alanda katkı vermektedir. Ayrıca Kütahya Meslek Yüksek Okulu bünyesinde daha önceden mevcut olan ön lisans düzeyindeki seramik ve çini programları birleştirilerek günümüzde Seramik-Cam-Çini Programı adını almıştır (Gülaçtı, 2011: 57).

Yapılan anket çalışmasında çalışanların mesleği öğrenme biçimleri sorgulanmış ve Tablo 13, 14, 15, 16'da sunulmuştur. Buna göre Kütahya'daki işletme sahipleri ve yanlarında çalışan ustaların %62'si mesleklerini usta-çırak ilişkisi içinde öğrendiklerini vurgulamışlardır. Ailesindeki çinicilik geleneğinden gelen anlayışla mesleği öğrenenlerin oranı %50'dir. Kütahyalı ustaların %82'si geçim kaynağı olarak seramik ve çinicilik sanatını icra ettiklerini vurgulamışlardır. Ayrıca Kütahya'da mesleği icra edenlerin %32'si 6-10 yıldır çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Anket sonuçlarına göre sektörde de mesleği öğrenme biçiminin %62 gibi bir oranda usta-çırak ilişkisine dayalı olduğu görülmektedir. Eğitime dayalı meslek edinme toplamı ise %20'dir. Bu oran içinde Halk Eğitim Merkezi de bulunmaktadır. Genel veriler Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 14: Mesleği Öğrenme Biçimi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Usta-çırak İlişkisi	62	62,0	62,0	62,0
Meslek Lisesi	12	12,0	12,0	74,0
MYO-Fakülte Eğitimi	7	7,0	7,0	81,0
Halk Eğitim Merkezi	1	1,0	1,0	82,0
Diğer	18	18,0	18,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Ortaya çıkan sonuçlardan birisi de Kütahya'daki işletmelerde, işletmeci ve aile bireylerinin de aynı işletmede çalışanların oranı ile yalnızca işletme sahibinin kendisinin çalıştığı ve kendisinden başka aile bireyinin çalışmadığı işletme sayısı oranlarının %50, %50 olmasıdır. Tablo 14 bu değerlendirmeyi göstermektedir.

Tablo 15: Aile içinde çini ile uğraşan birey sayıları

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
evet	50	50,0	50,0	50,0
hayır	50	50,0	50,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 15'te de görüldüğü gibi, Kütahya seramik ve çinicilik sektöründe çalışanlar ve işletme sahipleri mesleklerini geçim kaynağı olarak sürdürmektedirler. Bu oran tüm çalışanların %82'sini oluşturmaktadır. Hobi olarak çalışanların oranı ise sadece %3'tür.

Tablo 16: Meslekte Çalışma Nedeni

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Mesleğim ve gelirim	82	82,0	82,0	82,0
Ek gelir	6	6,0	6,0	88,0
Hobi	3	3,0	3,0	91,0
Baba mesleği	5	5,0	5,0	96,0
Diğer	4	4,0	4,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Meslek çalışanlarının sektördeki çalışma sürelerine bakıldığında genellikle yeni açılmış atölyelerin oranı dikkat çeker. Kütahya'da anket çalışması içerisinde yer alan işverenlerin %32'sinin 6-10 yıl arasında kurulmuş işletmelerin olduğu görülecektir.

SERAMİK VE ÇİNI SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

Tablo 17: Meslekte Çalışma Süresi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
0-5 yıl	18	18,0	18,0	18,0
6-10 yıl	32	32,0	32,0	50,0
11-15 yıl	18	18,0	18,0	68,0
16-20 yıl	14	14,0	14,0	82,0
21 yıl ve üstü	18	18,0	18,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Mesleklerini severek yapanların oranları %21'dir. Bu oran zorunlu olarak çalışanların oranlarına göre üç kat daha azdır (Tablo 17). Kütahya'lı sektör işverenlerinin %79'unun mesleklerini zorunluluktan yaptıkları sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Tablo 18: Başka Bir Mesleğe Geçmek İsteyenlerin oranları ile ilgili sonuçlar

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
evet	79	79,0	79,0	79,0
hayır	21	21,0	21,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kullanılan Yarı Mamul ve Dekoratif Yöntemler

Kütahya'da seramik ve çini üretimi yapan işletme sayısının azlığı yanında sektör çalışanlarının sayısındaki fazlalık dikkat çekmektedir. Bu durumun sektör içerisinde yer alan kayıt dışı işçilerin haksız rekabetine yol açtığı ve Kütahya'nın sektörel bağlamda hak ettiği yerde bulunamamasına neden olduğu düşünülmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilerek verimliliklerinin artırılması için kuşkusuz, devletin desteğinin yanı sıra, işletme sahiplerinin kendi aralarında ve paydaşlarıyla kurdukları ilişkiler, ürünlerin kalitesini de etkilemiştir (Aydemir ve Ateş, 2011:30) İşletmelerin kendilerini geliştirmeleri, üretimlerine de yansacaktır. Bu doğrultuda yapılan anket çalışması sonucunda, Kütahya'da imalat yapan atölyelerin %38'i altyapı denilen yarı mamul ürünlerin (çamur-bisküvi) üretimini kendilerinin yaptıklarını vurgulamışlardır. Genel olarak Kütahya'da kullanılan bisküvi ürünlerin çoğunluğu vazo, tabak vb. klasik formlardan oluşmaktadır. Bir kısım formlar günümüze uyarlanmış olsa da büyük çoğunluğu birbirinden öykünerek yapılmış işlerdir. Tablo 18 ve 19'da Kullanılan mamullerle ilgili durum tespiti belirtilmiştir.

Tablo 19: Kullanılan Yarı Mamullerin Kaynağı ile İlgili Sonuçlar

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Kendi imalatımız	38	38,0	38,0	38,0
Dışarıdan	30	30,0	30,0	68,0
Hem kendi hem dışarıdan	32	32,0	32,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Tablo 20: Üretimde Kullanılan Formlara Yönelik Sonuçlar

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Hazır formlar	21	21,0	21,0	21,0
Yeni formlar	17	17,0	17,0	38,0
Hem hazır hem yeni formlar	62	62,0	62,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Günümüz Kütahya çinicilik sektöründe 14.yy Kütahya çini motifleri yerine İznik çiniciliğine ait klasik çini motifleri, kullanılmaktadır. 14.yy Kütahya çinilerinde kullanılan motifler, İznik çinilerine göre daha naif ve daha basit yapılmışlardır. Halk sanatı olarak da adlandırılan Kütahya çinilerinin genelinde en çok göze çarpan motifler; yöresel kıyafetleriyle insan figürleri, rozetler, madalyonlar, soyut bitkisel motifler ve geometrik desenler olarak sıralanabilir. Kullanılan renkler ise daha çok sarı, mor ve kahverengi tonudur (Atay Yolal, 2007:25).

Tablo 20, 21 ve 22, birden fazla tercihin yapılabileceği çok seçenekli cevapların toplu değerlendirilmesidir. Bu nedenle sadece frekans (tercih) sayıları gösterilmiştir.

Anket çalışması sonucunda Kütahya'daki seramik ve çini işletmelerinde genelde kullanılan dekor uygulamaları Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 21: Üretimde Kullanılan motiflerin toplu değerlendirilmesi

	Frekans
Geçmiş yüzyıl motifleri	57
Geçmiş yüzyıllardan günümüze uyarlanan motifler	55
Tamamen orijinal	38
Günümüz motifleri	32
Diğer	7

Kütahya çiniciliğinde genel de yapılan klasik form ve desenlerin dışında günün koşulları gereği yeni formlar ve dekorlama uygulamaları da arz –talep çerçevesinde oluşturulmaktadır. Piyasadaki talep, müşteri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapanların oranı %69 olarak Tablo 21'de sunulmuştur.

SERAMİK VE ÇİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

Tablo 22: Yeni Form Kullanmaktaki Amaçların Toplu Değerlendirilmesi

	Frekans
Piyasa talebi	69
Eski motiflerin demode olması	9
Özgün formlar oluşturmak	40
Diğer	18

Bilindiği gibi teknik ve teknolojik gelişmişliğin yanı sıra yeni ekollerin, farklılıkların ve klasikten tamamen uzaklaşmadan yeni yorumların geliştirilmesi önemlidir. Kütahya’da bu anlamda yenilikleri araştıran sanatkarların yanı sıra klasik çizgiden ayrılmayan çiniciler de bulunmaktadır. Kütahya’da tamamen İznik tarzı çini dekoru uygulayan atölyelerin varlığı da dikkat çekmektedir. Yapılan anket sonucunda Kütahya’da dekoratif çinilerin dışında mimari (ulama) çinilerin de önemli miktarda üretildiği görülmüştür. Ayrıca form ve dekorlamadaki yeniliklere açık olan atölye sahiplerinin yanı sıra yeni oluşumlara karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu hususları ortaya koyan anket sonuçları Tablo 22’de gösterilmiştir.

Tablo 23: Ürünlerin Amaçlarının Toplu değerlendirilmesi

	Frekans
Mimari	11
Günlük kullanım	34
Dekoratif	62
Promosyon	16
Diğer	16

Kütahya’da üretim verimliliğinin artırılması ve aynı zamanda daha başarılı, tekrarlanabilir mamullerin imalatı için teknolojik gelişmelere önem verilmektedir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlayan teknolojiye ilerlemeler, kullanılan makine ve ekipmanlar hiç şüphesiz seramik ve çinicilik sanayinde de olumlu gelişmelere yol açmıştır. Seramik ve çinicilik sektöründeki teknolojiye gelişmelerin sektör üzerine etkisi konusunda verilen cevaplar Tablo 23’de sunulmuştur.

Tablo 24: Teknolojik Gelişmenin Etkisi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Olumlu	37	37,0	37,0	37,0
Olumsuz	7	7,0	7,0	44,0
Kapasite artıyor kalite düşüyor	30	30,0	30,0	74,0
Kapasite ve kalite artıyor	26	26,0	26,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Araştırma sonucundan ortaya çıkan verilere göre, sektörde çalışanların %67’si günümüzde ortaya çıkan yeni dekorlama yöntemlerine (ekol) olumlu bakmakta ve uygulamaktadırlar,(Tablo 24).

Tablo 25: Yeni Ekollerin Değerlendirilmesi

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Olumlu	67	67,0	67,0	67,0
Olumsuz	6	6,0	6,0	73,0
Hem olumlu hem olumsuz	27	27,0	27,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Yapılan anket araştırması sonucunda, seramik ve çini işletmecilerinin pişirim aşamasında elektrikli fırınları tercih ettikleri anlaşılmıştır. (Tablo 25)

Tablo 26: Üretimde Kullanılan Fırın Çeşitleri

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Elektrikli	94	94,0	94,0	94,0
Gazlı	1	1,0	1,0	95,0
Doğalgaz	3	3,0	3,0	98,0
Odonlu	2	2,0	2,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Geçmişten günümüze gelen Kütahya tipi odunlu fırınlarda pişirim son zamanlara kadar yapılmaktaydı. Ancak odunlu fırınlardaki pişirim gücü ve rejiminin ayarlanmasından kaynaklanan standardı yakalamadaki zorluktan dolayı doğal gazlı ve elektrikli fırınlar tercih edilmektedir. Kütahya'daki işletmelerin %59'u elektrikli fırını tercih ederken %5'i doğal gazlı fırın kullanmaktadır. Tablo 26'te bu durumun detayı verilmiştir.

Tablo 27: Fırın Kalitesine Yönelik Sonuçlar

Fırın Çeşitleri	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
Odonlu	9	9,0	9,0	9,0
Gazlı	1	1,0	1,0	10,0
Doğalgazlı	5	5,0	5,0	15,0
Elektrikli	59	59,0	59,0	74,0
Fark etmez	26	26,0	26,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kütahyalı seramik ve çiniciler, icra ettikleri mesleklerinin gelişimi konusunda yoruma dayalı ve açık uçlu sorulara cevap veren ve vermeyenlerin oranları Tablo 27'de sunulmuştur.

SERAMİK VE ÇİNI SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

Tablo 28: Seramik ve Çini Sanatının Gelişmesi Konusunda Yanıt Veren/Vermeyen Dağılımı

	Frekans	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Toplanmış Yüzde
var	70	70,0	70,0	70,0
Yok	30	30,0	30,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Kütahya’da yapılan anket çalışması sonucunda ortaya çıkan durum, sorunlar ve çözüm önerileri yine ankete katılanlarca dile getirilmiştir. Günümüz çinicilerinin istekleri aşağıda verilmiştir;

- Üretimin kayıt altına alınması
- KDV’nin seramik ve çini sanatından çıkarılması ya da oranının düşürülmesi
- Kurşunsuz sır üretimine geçilmesi
- Sadece ticari amaçlı değil, sanatsal değerlere sahip ürünlerin de üretilmesi
- Çinilerin fiyatlandırılmasında, bütün çinicilerin ortak karar almaları
- Kooperatif kurulması
- Sektör teşviklerle özendirici hale gelmeli. Eğitime önem verilmesi ve. İyi eğitilmiş elemanlar yetiştirilmesi.
- Kalite standartları oluşturulması
- Ürünlerin turizme kazandırılması. Türk çinilerinin yurtdışında iyi bir organizasyonla tanıtılması.
- Altyapıdaki noksanlıkların, üniversite tarafından giderilmesine katkı verilmesi
- Çini Borsası’nın kurulması
- Kalifiye eleman yetersizliğinin giderilmesi
- Haksız rekabetin ortadan kaldırılması
- Taş çini üretimlerinin çoğaltılması
- Denetimlerin artırılması, merdiven altı çalışanlarına resmiyet kazandırılması
- Usta-çırak ilişkisine dayalı öğrenime destek verilmesi
- Küçük atölyelerin birleştirilip, şirketleşmenin sağlanması
- Çinicilerin bir araya geleceği sanat evlerinin oluşturulması
- Sektörel altyapı sıkıntılarının giderilmesinde Ar-Ge merkezinin kurulması ve bütün çinicilerin aynı merkezden sağlıklı (uygun) hammaddeleri temin edebilmesi
- Sektörün Eğitilmiş gençlere ihtiyacı olduğundan akademik altyapılı, ve vasıflı çalışanlar ile işverenlerin desteklenmesi
- Tezyinat kursları açılması ve bu alanda devletin bir arşiv oluşturması
- Pazarlama zorluklarının giderilmesi
- Kaliteli ürünlerin yapılması; sıradan ticari işlerin yapılmaması
- Sektör çalışanlarının değerliliklerinin anımsanması
- Kurumsallık kazandırılması
- İthal ürünlere kota getirilmesi
- İznik Vakfı gibi, Kütahya çinileri için de bir vakfın kurulması
- Geleneksel odun fırınlarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması

Sonuç ve Öneriler

Anadolu’da 12.yy.da, Kütahya’da ise 14.yy.da başlatılan çinicilik sanatından önce. Kütahya’da seramik sanatının MÖ 5500-3000 yılları arasında varlığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte bazı bilim adamları Kütahya’daki çinicilik sanatının Friglere kadar dayandığını da vurgular. Seramik ve çinicilik tarihi bu kadar eskilere uzanan

Kütahya’da seramik ve çinicilik, porselen sanatıyla birlikte büyük bir sektör oluşturmuştur. Gayrî-resmi bulgulara göre bu sektörün 14-15 bin çalışanı vardır. Bu kadar büyük bir sektörde sorunların ve beklentilerin olması muhakkaktır. Kütahya il merkezi genelinde çini sektörüne halkın büyük bir çoğunluğu yabancı değildir. İhtiyaç duyulan işgücü temini kolaylıkla sağlanmakta ve özellikle de vasıfsız işçilerin alımlarında yüksek bir işgücü varlığı kendini hissettirmektedir. Aynı şekilde özellikle çini üretimi yapan atölyeler de yarı zamanlı olarak çalışmayı tercih edenlerin sayısının, sektörde sosyal güvence ile istihdam edilmiş işçilerin sayısından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Çini üretiminde gerekli olan asıl unsurun, sanatsal yaklaşım ve el becerisi olması sebebiyle çalışanların, fabrika ya da atölye ortamından ziyade yarı zamanlı olarak çalışan kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Sektör çalışanları daha çok kendi evlerinde çalışmayı tercih etmektedirler. Bu sayede ev ekonomisine katkı sağladıkları gibi günlük işlerinden de çok uzak kalmamış oldukları görülmektedir. Seramik üretimi olarak baktığımızda ise karşımıza çıkan foğraf biraz daha farklıdır. Seramik üretimi çini kadar dekoratif incelik istemese de, çini sektörüne göre daha fazla makineleştiği de görülmüştür. Atölye bazında çalışan ve seri üretim yapan bu sektörde, istihdam edilen işgörenler daha kalifiye ve uzun vadeli çalışabilecek insanlardan tercih edilmektedir.

Kütahya ilinde, bölgesel kaynaklar, gerek İstanbul'a ve diğer liman kentlerine olan yakınlık nedeniyle hammadde temininde ciddi sorunlar yaşanmamasına rağmen, il genelinde tedarikçi bulunması konusunda sıkıntı mevcuttur. Seramik ve çini üretimi yapan işletmeler, çini çamuru olarak adlandırılan malzemeyi kullanmaktadırlar. Toptancı ya da kendi firma bünyelerinde oluşturdukları çamur havuzlarından hammadde ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında özellikle çinicilikte, klasik tarzda (el dekoru) üretim yapan firmaların teknolojiye fazla ağırlık verdiği söylenemez. Orta ve küçük ölçekli işletmelerde, ihtiyaç olmasına karşın teknolojik ekipmanlar ekonomik sıkıntılardan dolayı minimum seviyede kullanılmaktadır. Bununla beraber, geçmişle kıyaslanmayacak kadar gelişmeler de görülmektedir. Seramik ve çini üretiminin temelini oluşturan, bisküvi olarak adlandırılan malzemenin yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan kalıp sistemi, başlangıç maliyetlerinin yüksek olması ve kalifiye elemanların bulunmaması sebebiyle çok sınırlı boyutta kullanılmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da atölyelerin tek tip mamul üretmesi kaçınılmazdır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler ürün pişirimlerini elektrikli fırınlarda yapmaktadırlar. Kütahya’lı seramik ve çiniciler sektörün ayakta kalması ya da daha da gelişmesi için KDV’nin kaldırılması veya oranının düşürülmesinin işletmelerin daha rahat nefes almasını sağlayacağını belirtmektedirler. Kütahya’da seramik ve çinicilik vakfının kurulması da elzemdir. Çini tanıtımında reklamın, yurt dışında iyi yapılması önemlidir. Kütahya’da sektöre ait iş merkezlerinin yerleşiminde henüz kalıcı bir yerleşkenin belirlenememesi sonucunda, seramik ve çini atölyeleri dağınık ve ulaşılması zor bir durum içindedir. Bu durumun da ivedilikle giderilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, Orhan ve KEKLİK Belma, (2011), “Sağlık Kurumlarındaki İşgörenlerin İş Tatmini ve Bir Uygulama”, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (29), Kütahya.

AKSUNGUR, Mehmet, (1983), “Türklerde Çini ve Seramik İşletmeciliğinin Tarihsel Seyri”, Anadolu Ün. İİBF Dergisi, 1(2), Eskişehir.

AKSUNGUR, Mehmet, (1986), “Kütahya’da Çini Mamullerin Pazarlanması”, Anadolu Ün. İİBF Dergisi, IV(1), Eskişehir.

AKSUNGUR, Mehmet, (1989), Çiniciliğin Kütahya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısındaki Yeri, Anadolu Ün. İİBF, Eskişehir.

ATALAY, Mansur, (1983), Kütahya Çinicilik Sanayisinin İncelenmesi, Anadolu Ün. Yay., No:10, Eskişehir.

SERAMİK VE ÇİNİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE BEKLENTİLERİ

Nurettin GÜLAÇTI

ATAY YOLAL, Ceren, (2007), Başlangıcından Günümüze Kütahya Çinileri ve Çini Motiflerinin Seramik Yüzeylerde Yorumlanarak Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

AYDEMİR, Muzaffer ve ATEŞ Murat, (2011), “küçük Sanayi Sitelerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Olgusu: Bilecik Küçük Sanayi Sitesi Örneği”, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (30).

BÜYÜK, Köksal ve BARCA Mehmet, (2011), “Kamu Örgütlerinde Stratejik Performans Yönetim Aracı Olarak Kurumsal Başarı Karnesinin Kullanımı”, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (29), Kütahya.

GÜLAÇTI, Nurettin, (2011), Günümüz Kütahya’sında Seramik-Çini Üretimi ve durum Tespiti, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.

KÜRKMAN, Garo, (2005), Toprak, Ateş, Sır Kütahya Çini ve Seramikleri, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayını 1, İstanbul.

SAYIM, Ferhat ve AYDIN Volkan, (2011), “Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma”, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S.29, Kütahya.

SEVİMLER, Sevda, vd., (2011), “Toplam Kalite Yönetiminin Unsurları ile İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Eskişehir Örneği”, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, (29), Kütahya.

